

přesto s velkou bystrostí a důvtipem ukazuje, jak Parsons reifikoval své modelové hypotézy tak, že se dostal do rozporu s částmi své teorie. Kritika Müncha, Alexandra i Luhmanna je východiskem Joasovy analýzy problémů diferenciacce a demokratizace, kdy se přiklání k tomu, že existuje perspektiva nefunkcionalistické teorie společenského vývoje. Kritika funkcionalismu nemusí vést k metodologickému individualismu. Je však stále obtížnější použít teorii diferenciacce, která je součástí parsonsismu a neofunkcionalismu, jako univerzálního klíče ke zkoumání sociální změny.

Poslední dílčí část poslední kapitoly celé práce je věnována problematice tvořivosti v postmoderně. Postmoderní diskuse je podle Joase radikální roztržkou s předpokladem racionality a normativity v sociologické teorii jednání. Tato roztržka může být plodná, protože otevírá perspektivu obsáhlého pochopení lidského jednání ve smyslu teorie tvořivosti jednání. Chybou autorů postmoderny je orientace postmoderny na koncepci tvořivosti ve filozofii života. Vzdávají se šance na revizi sociologické teorie jednání a nenacházejí žádný produktivní vztah k sociologii. To se projevuje v jejich ztotožňování sociologie a modernistické víry v pokrok. Právem říká Joas, že současná krize víry v pokrok přece není jediná v dějinách myšlení a také ne první v dějinách sociologie. Joas poukazuje na Rousseaua a na německý romantismus, který neprojevoval žádné nadšení nad prvky materialismu a utilitarismu, jež přicházely

s osvícenstvím. Kulturní pesimismus a osvícenská víra v pokrok se střídaly podle historických událostí i ve 20. století - války, krize, dočasné vlny poválečného optimismu, fetišizace vědeckotechnického pokroku, ekologické katastrofy apod.

Závěrečná část Joasovy knihy je druhem polemiky s pesimismem a tendencí k amoralnosti postmoderny. Diskuse o morálce je nutná, když se myšlenka tvořivosti dostává do středu pozornosti. Podle Joase platí v poromantickém i "postmoderním smyslu" otázka, jak má vypadat sociální řád, který tvoříme a chceme pro sebe. Odpadnutím metasociálních garancí při tvoření sociálního řádu nás reflexe vede k tvořivosti lidského jednání samotného.

Joasova práce o tvořivosti jednání je nesporně cenným a všestranně rozpracovaným dílem k problematice sociologie a filozofie, ale také významným dílem, které problémy tvořivosti a jednání spojuje se situací i perspektivami soudobé etapy vývoje moderní civilizace (či snad přesněji postmoderní?). Je bohatá myšlenkami, které provokují, obohacují i poučují, je to práce, která jistě čtenáře nenechá chladnými nebo nezúčastněnými. Má své otazníky i diskusní místa. Polemizoval proti nim jednotlivými připomínkami či kritickými poznámkami by však nebylo to nejužitečnější. K tomu by bylo asi nutné napsat vysoce erudovanou a kvalifikovanou práci, jakou napsal Joas o problematice tvořivého jednání.

Eduard Urbánek

Joffre Dumazedier: Kultúrna revolúcia vo voľnom čase (1968-1988)

Paríž, Méridien Klincksieck 1988, 312 s.

Joffre Dumazedier - nestor a zakladateľ sociológie voľného času. V 60. rokoch otvoril nové odvetvie v sociológii. Nová sociologická disciplína sa rozvíjala najmä vo Francúzsku, NSR a USA. Aj naši sociológovia v predvečer 70. rokov prejavili o ňu záujem (M. Švigová, B. Filipcová a ďalší). Tak ako prvá lastovička jar iba zvestuje, no ešte je nerobí, aj spomínaný záujem našich autorov

o problematiku voľného času bol v podstate len zvestovaním rozpracovanosti danej tematiky vo svetovej sociológii. Od 70. rokov sa záujem o problematiku voľného času v našej sociológii a pedagogike zamerával hlavne na voľný čas mládeže, jeho "aktívne" využívanie a organizovanie (Holinová, Brindza, Kučera) alebo na súvislosť voľného času a spôsobu života (Bartoš, Pacl). V záplave prác o voľnom čase v 70. a 80. rokoch sa však nenašlo miesto pre analýzu voľného času starých ľudí. V roku 1990 vydáva Pacl v Brne zaujímavú dizertačnú prácu o koreňoch myslenia

o voľnom čase. V súčasnosti možno podľa nášho názoru počítať ako akútny nedostatok analýzy voľného času nezamestnaných, obdobne i starých ľudí a postrádame i hlbšiu analýzu delikventnej činnosti mladých práve v ich voľnom čase. J. Dumazedier v recenzovanej knihe dokazuje, že význam voľného času v postindustriálnej spoločnosti stále vzrastá. Pritom si ale na konci práce povzdychne, že aj v spoločnosti, ktorú on nazýva spoločnosťou voľného času, je sociológia, skúmajúca tento výsek sociálneho času, na pokraji záujmu väčšiny sociológov. J. Dumazedier takmer celý svoj vedecký tvorivý život oddal tejto téme. V r. 1962 vydáva knihu, ktorá ho preslávila, *K spoločnosti voľného času?*, v r. 1966 *Voľný čas a kultúru*, v r. 1967 *Priestor a voľný čas*, v r. 1974 *Empirickú sociológiu voľného času...*, v r. 1988 nami recenzovanú *Kultúru revolúciu vo voľnom čase (1968-1988)*.

Kniha obsahuje šesť kapitôl, analyzujúcich zmeny vo vývoji voľného času v spoločnosti, ako aj v živote individua od šesťdesiatych rokov po roky osemdesiate. Zaujímavá je najmä argumentácia, že všetky premeny, ktoré sa uskutočnili a uskutočňujú v statuse jednotlivca v postmodernej spoločnosti, v rebríčku jeho hodnôt, vo vzťahu medzi generáciami, v rodinných vzťahoch, v životnom štýle adolescenta, dospelého v produktívnom a dôchodkovom veku vyplývajú zo zmeny postavenia voľného času v živote jednotlivca. Pozrime sa, aká je logika argumentácie J. Dumazediera.

V Úvode svojej práce porovnáva kultúrnu revolúciu vo voľnom čase s politickou revolúciou. "Kultúrna revolúcia, ktorú tu prezentujeme, je očividne úplne iná. Nie je priamy produkt politického boja. Je tichá. Je časť skrytá. Je mierna a hlboká. Napreduje pomaly z jednej generácie na druhú v našom každodennom živote, aj keď nie je spoznatelná. Napreduje ako krtko - hlboko v podzemí." Takto predstavená kultúrna revolúcia vo voľnom čase pred zrakmi čitateľa nadobúda prítiažlivé kontúry a hneď v úvode knihy je mu naznačené, že takéto prítiažlivé, objavné a zaujímavé bude čítanie celej knihy. Aký je obsah, rozsah a aké sú hranice tejto revolúcie, na tieto otázky odpo-

vedá autor na nasledujúcich stránkach tejto, z nášho hľadiska, závažnej publikácie.

V 1. kapitole *Od rokov 60. po dnes: nová etapa historického víťazstva práce* sa dozvedáme, že zväčšovanie objemu voľného času vyplynulo z opakovaných kríz nezamestnanosti. Od konca 20. alebo 40. rokov sa krízy nezamestnanosti vždy končili novou redukciou pracovného času, a teda i narastaním voľného času. Práca v postindustriálnej spoločnosti nestráca na význame. Práve naopak. Vypelá etapa v rozvoji spoločnosti umožňuje, že s menším vynaložením práce sa toho vyprodukuje viac, čím sa zároveň zväčšuje sféra voľného času individua. Prvýkrát v priemyselnej spoločnosti priemerná týždenná dĺžka voľného času prekonal dĺžku trvania pracovného času. V porovnaní so 60. rokmi je to zásadná zmena. Autor tento údaj dokumentuje na strane 28 tabuľkou, z ktorej vyplýva, že ak v roku 1975 dospelý človek počas celého týždňa (vrátane soboty a nedele) trávil 28 hodín v práci, 31 hodín venoval nevyhnutným prácam v rodine, ostalo mu na jeho voľný čas 24 hodín, potom v roku 1985 sa to zmenilo nasledovne: v práci trávil 24 hodín, domácnosti venoval 31 hodín, pre sféru voľného času mu ostalo už 28 hodín. Táto tendencia v narastaní voľného času sa nezastavila do dnešných dní.

Ďalším odlišením 80. rokov od rokov 60. je boom turistiky. Na rozdiel od všetkých čias minulých, v súčasných vyspelých krajinách je letná turistika z krajiny do krajiny po celom svete masovou a ľudovou záležitosťou, bezprecedentnou v ľudskej histórii svojím duchom a rozsahom, neznámou ešte v našich krajinách.

Centrálnou kapitolou knihy je podľa nášho názoru 2. kapitola: *Rozsah a hranice zmeny hodnôt spojených s rozširovaním voľného času*.

V nasledujúcich riadkoch podáme Dumazedierov výklad individuality človeka postindustriálneho vývoja spoločnosti, ako ho môže čitateľ nájsť na stránkach 2. kapitoly. Myslíme si, že človek v našich spoločenských rozmeroch ešte nie je obdobnou veličinou ako v postindustriálnych rozmeroch, v ktorých hĺbkou, šírkou i dĺžkou sa stáva

dôstojné človečenstvo, utvrdzované práve voľnočasovým rozmerom.

Najdôležitejším rozsahom i limitom zmien v "spoločnosti voľného času" (pojmem, charakterizujúci súčasnú západnú spoločnosť, zavedený Dumazedierom v 60. rokoch, je postavenie individua v spoločnosti. Individualita každého sa stala sociálnou hodnotou. To, čo by sa v minulosti hodnotilo ako ego-centrizmus či narcizmus, je v súčasnosti vysoko hodnotené ako prejav autonómnosti, sebauvzdzovanie, sebavyjadrenie individuality človeka, nepodriaďujúceho sa drviacemu súkoliu inštitúcií. Nový sociálny čas, ovplyvnený najmä voľným časom, dovoľuje spomaliť rytmus náhliaceho sa do práce človeka bez negovania miery pracovného času. Voľný čas umožňuje "zobrať si svoj čas" pre seba a svoj rozvoj.

Dôležitým limitom voľného času v súčasnosti je pokus oslobodiť sa od poručníctva inštitucionálneho správania, kde všetko je založené na sociálnej hierarchizácii a vzťahoch sociálnych statusov. Voľný čas je oslobodením od rutiny inštitucionálneho správania, od jeho stereotypov a dogiem. Voľný čas je spôsobom kompletného sebavyjadrenia. Vitalita, nadobudnutá počas voľného času, pokračuje i v čase sociálne vnútenom, najmä v pracovnom čase alebo v čase nevyhnutných rodinných úloh. V mnohorakých aktivitách voľného času sa teda zhodnocuje slobodnejšia individualita človeka postmodernej spoločnosti. Dôležitým limitom postindustriálnej spoločnosti je i stále rozširujúca sa urbanizácia a sekularizácia kolektívneho života. K náboženskému svetu sa hlásia menšinové skupiny obyvateľstva. Sakrálne komunity sa zúžili, spoločnosť sa rozdelila na izolovanejšie skupiny, ktoré majú väčšiu slobodu v dodržiavaní noriem ich spoločenského života. Zmenilo sa i miesto rodiny v súčasnej spoločnosti. Autorita rodinnej inštitúcie sa viac zdemokratizovala. Vzťahy jednotlivých jej členov sa zakladajú na dobrovoľnom výbere. Ide najmä o manželské vzťahy, ale pristupujú už k tomu i vzťahy rodičov a detí.

Tento zosubjektívnený svet, strániaci sa sveta druhých, má však i svoje prevrátené limity v deviantnom zmysle. Pre únik z nudy, z bohatstva alebo naopak z nezamestnanosti

je typické nahrádzanie reálneho sveta umelým. Svet úniku v drogách je odvrátenou negatívnou stránkou kultúrnej revolúcie vo voľnom čase.

Nasledujúce tri kapitoly analyzujú voľný čas jednotlivých generácií. *Predproduktívny vek*, *Vek práce*, *Postproduktívny vek*, to sú skrátené tituly 5., 6. a 7. kapitoly.

Predproduktívny vekom sa sociálny čas mladého adolescenta rozdeľuje na povinný školský čas a voľný čas po škole. Dumazedier vo svojich výskumoch zistil, že mladý človek sa cíti slobodnejší, iniciatívnejší, a preto i šťastnejší vo svojom voľnom čase v porovnaní so školským časom. Výsledky školskej práce tak vstupujú čím ďalej, tým viac do permanentnej konkurencie s obsahom činnosti vo voľnom čase. Škola už nie je jediným, monopolným miestom vzdelávania sa. Práve naopak. Podľa nášho názoru je to výzva aj našej školy, aby sa viac zaujímala i o voľný čas žiakov, pretože oni sa v tejto časti svojho dňa, týždňa, roka cítia oveľa šťastnejší ako v škole. Zároveň ale autor poznamenáva, že delikventné správanie sa mládeže je páchané z 90 % vo voľnom čase. Aj toto konštatovanie by sme mali brať vážne. Kriminalita u nás rastie, drogy stále výraznejšie prenikajú i na naše teritórium, no voľný čas žiadnej generácie skupiny sa v našich podmienkach koncepcie neskúma. Voľný čas ľudí *produktívneho veku* nie je iba dôsledkom požiadavky na redukciu pracovného času, ale výsledkom vlastnej dynamiky želaní mať viac voľného času. Tento je všeobecne lepšie prežívaný a viac oceňovaný ako pracovný čas. Význam pracovného času sa ale nezmenšuje. *Kvalita života v produktívnom období závisí od vzťahu pracovného a voľného času*. Právo na autonómny voľný čas človeka v *postproduktívnom veku* zaviedol nový typ vťahov medzi generáciami. Starý človek dnes už nechce iba čakať na smrť. Želá si, aby bol svojmu okoliu osožný. No požaduje taktiež právo na užívanie si svojho dôchodkového veku. Či z tohto práva dôchodcom dnes v našom spoločenskom prostredí značne neuberáme, je otázkou našich dní. Pretože sa voľný čas stal dominantnou sférou života všetkých vekových období, premenil sa na spájajúcu niť spolužitia všetkých generácií. Detstvo už nie

je uzavreté do školských povinností. Školská práca stratila svoj monopol na vzdelávanie zoči-voči voľnému času. Dospelý vek už nie uzavretý iba do práce, staroba sa neobmedzuje na očakávanie smrti. Snom súčasného dôchodcu je zomrieť pri plnom zdraví.

6. kapitolu nazýva autor *Voľný čas a sociálnopolitická prax*. Dokazuje v nej, že pod vplyvom voľného času preniká politika do každodenného života, dokonca sa vo svojich doteraz nepoznaných spontánnych formách stáva jeho súčasťou a úzko sa spája so svetom kultúry a zábavy, pretože stratila svoju predchádzajúcu moróznu príchuť. Z uvedených príkladov možno vybrať rockové koncerty a výťažky z nich na podporu hladujúcich v Afrike. Previazanosť politických aktivít občanov s kultúrou, široká participácia na riešení spoločenských otázok je v našich spoločenských pomeroch nateraz zredkavejším javom.

V *Záverečných úvahách* autor analyzuje tri skupiny teoretických prúdov v sociológii, dotýkajúcich sa rôznym spôsobom problematiky voľného času. Navrhuje tieto prúdy nazvať: inštitucionálny, protestujúci, neodialektický.

Dôvodov, pre ktoré sme sa rozhodli oboznámiť sociologickú verejnosť práve s Dumazedierovou *Kultúrnou revolúciou vo voľnom čase*, vydanou v Paríži pred piatimi rokmi, bolo niekoľko. Jednak pociťujeme ľútosť, že zatiaľ žiaden vydavateľ neprejavil záujem o jej preloženú verziu. Jednak Dumazedierov spôsob nazerania na premeny vo voľnom čase človeka postindustriálnej spo-

ločnosti pokladáme za fundamentálnu analýzu stupňa jej rozvoja. Myslíme si, že etapa nášho spoločenského vývoja nie je postindustriálna. Dumazedierovu analýzu považujeme za modelovú, pretože je možné si v nej mnoho prečítať i o stupni rozvoja našej spoločnosti. Myslíme si, že obeznamenie sa s recenzovanou prácou je potrebné nie preto, aby sme bezhlavo napodobňovali postindustriálny model spoločenských vzťahov. Mohlo by byť ale na škodu veci, keby sme sa k paradigme, ktorá môže obohatiť náš spoločenský vývoj, nepribližovali. Človek postmodernej spoločnosti je schopný postupne sa vymaňovať zo spárov stereotypných inštitucionálnych vzťahov a presadzovať asertívne právo na svoj vlastný autonómny svet. Vydobyl si právo presadzovať svoj vlastný názor a svoj imanentný osobný záujem zoči-voči inštitúciám postmodernej spoločnosti a nedovolí im upierať mu právo na dôstojnosť a človečenstvo v jeho súkromnom živote. Takto sa možno prvýkrát v ľudských dejinách do centra rozvoja spoločnosti reálne presúva ľudčensky dôstojný rozmer ľudskej individuality. Táto skutočnosť vyplynula podľa autora z nového chápania miesta voľného času v živote jednotlivca i spoločnosti. S týmto Dumazedierovým názorom možno iste polemizovať. No nemožno mu uprieť originalnosť. Preto odporúčame prečítať si *Kultúrnou revolúciu vo voľnom čase (1968-1988)* francúzskeho sociológa Joffre Dumazediera, ak sa náhodou dostane do rúk záujemcov.

Luba Kráľová

Francouzsko-český dialog o rodině

Komise pro historickou a sociální demografii vydala sborník referátů z diskuse, kterou zorganizovala 24. března 1992 o evropské rodině v minulosti, přítomnosti a budoucnosti jako součást kongresu "Odkaz J. A. Komenského a výchova člověka pro 21. století". Diskuse se zúčastnili také francouzští odborníci.

Jacques Dupaquier, přední světový historický demograf, pronesl úvodní příspěvek. Položil v něm otázky, které pak dominovaly

celému průběhu jednání: "má být současná krize sňatečnosti považována za krizi rodiny, nebo za krizi manželství?", "jde vskutku o krizi, nebo o historický vývoj, v němž křesťanský typ manželství ustupuje jiným formám rodičovství a jsme tedy jen svědky historické změny?" Dupaquier se dále věnoval poměru státu k rodině. Uvedl, že je dvojznačná: stát nechce rodinu zcela potlačit, protože by ji musel nahradit při péči o děti a o nemocné, invalidy a staré osoby. Na druhé straně usiluje o to, aby ji zbavil politické moci a aby ji mohl ovládat a využívat. Ve všech režimech